

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 11, No20, Spring / Summer 2019

Investigating the Influence of the Balochi Poetry of Mohammad Hanafah from the Story of Rostam and Sohrab of Shahnameh
(Scholarly-Research)

Dr Mohammad Akbar Sepahi¹

1.Introduction

The story of Rostam and Sohrab, among the tales of the Shahnameh Ferdowsi, has a great place. Although the origins and roots of the story of Rostam and Sohrab of Shahnameh are still unknown to us, But there are many similar examples in the literature of the world comparable to that of comparative. In the literature of the Iranian tribes, there are similar stories to the story of Rostam and Sohrab. This story is deformed in the Balochi literary poetry system called "Muhammad Hanifa". In the epic "Mohammed Hanifa", the story of an unwanted battle between a father and a son who do not know each other has occurred. Other adventures are similar to those of Rostam and Sohrab in this story has occurred. At the end of the story, the son is failing. The main difference between this story and Rostam and Sohrab is the happy ending , Because in this case, neither the son was killed nor the father. Based on some of the evidence in the story of Mohammad Hanifah, we can surely say that the origin of this narrative is the story of Rostam and Sohrab. This story, with its current form, Remains the prevalence of religious literature.

¹. Assistant Professor of Persian Language and Literature, velayat university, iranshahr, iran: Sepahi.ma@ut.ac.ir

Date Received: 2018. 04.26

Date Accepted:2019. 06. 11

2. Methodology

Considering that Baluchi literature is largely influenced by the Persian literature, we have tried in this research, By using library resources and analytical description of these tow stories, find The key points and signs in the story of Rostam and Sohrab of Ferdowsi's Shahnam were shared by Mohammad Hanifa's story in Balochi literature and by revealing the signs that bind these two stories, we want to show the background of the emegence of the Mohammad Hanifa religious story in Balochi literature and with this way, we can show the effects of the influences of masterpieces of Persian literature on Balochi literature.

3. Discussion

Ferdowsi's Shahnameh is one of the most famous epic books in the world. The battle of Rostam and Sohrab in Shahnameh is one of the most famous stories of this epic book, which even some critics have considered it to be the most important story of this book. In the Middle East, Shahnameh has been the source of inspiration for many epic tales. The main core of the story of Rostam and Sohrab is the father and son's battle, which has many similar examples in the world literature.

Rostam, the famous epic hero of Iran, went to Turan to hunt. It happened that his horse was lost. Rostam went to Samangan to find his horse and became a guest of the king of Samangan. On the same night, the daughter of the king of Samangan asked Rostam to marry. And he said: I want you to have a son. On the same night, Rostam demanded that princess's father officially allow him to marry his daughter, and that same night he married the princess. Tomorrow that night, Rostam farewell to his wife, Tahmineh, and returned to Iran. Before his farewell, Rostam gave a reminder to his wife and said: If a boy was born, close this sign to his arm and if a girl was born, close it to her hair.

After nine months, a boy was born from that woman that named Sohrab. That boy, in the same childhood, was powerful as his father, and nobody could fight him. Sohrab does not know who his father is. One day, Sohrab asked his father's name from his mother in dismay. The mom said to his: do not be upset! Your father is the world's greatest brave man, he is Rostam. Sohrab was happy and decided to attack Iran with an army and make his father king.

The news came to the king of Turan. This news came to Afrasiab the king of Turan. He was the enemy of Rostam and Iran, and was pleased with this event. Afrasiab sent troops and gifts to help Sohrab to fight Iranians. He said to his officers: Do not let Sohrab and his father know each other. Because if any of them are killed by another, it is in our favor and one of our enemies has been killed.

Sohrab attacked Iran with his armor, and after the adventures, Rostam came to the battlefield to confront the enemy. Rostam and Sohrab met each other. They have fought each other without knowing each other. In these battles, the boy was defeated from his father and was killed by his hand. This is the culmination of the tragedy of this story. Accordingly, some critics of literature have analyzed this story and similar stories with Freud's ideas based on the Oedipus's Complex.

The Baluchi story of Mohammad Hanifah has a similar narrative with Rostam and Sohrab of Ferdowsi's Shahnameh. In this story it says:

One day, the Prophet (pbuh) sat with his friends. Someone knew that in the far land, there is a woman named Hanifa who is the king of the disbelievers. The Prophet urged his friends to volunteer one person to conquer the country. Ali (AS), the most famous brave man among the Muslims, volunteered for that country to fight.

Ali (AS) went there and prepared for the fight. Hanifa had bet that if anyone could defeat him, he would marry him. Ali (AS) defeated him and married him. After a while Ali (AS) was asked to return to Medina. When he said goodbye to his wife, he told his wife: If a boy was born, put his name Mohammad. Ali (AS) presented gifts to his wife when he said goodbye to her and gave her a sign for her son.

After a while, Hanifa gave birth to a son and named him Mohammed. That boy, in the same childhood, was powerful as his father, and nobody could fight him. Muhammad did not know who his father is. One day, Sohrab asked his father's name from his mother in dismay. The mom said to his: do not be upset! Your father is the world's greatest brave man, he is Ali. You are the son of the bravest man of the world Ali. Mohammad was happy and decided to go to Medina.

After some events, Muhammad and his father met with each other. They fought together without knowing each other. After a while, the boy lost his father and his father wanted to kill his opponent. The boy threatened his opponent by naming his father. After hearing these words, Ali (as) asked for the sign from Muhammad and recognized him by seeing the signs. In this war, one of these two people was not killed and the story ended well.

4. Conclusion:

There may be a story other than Rostam and Sohrab among the Baluchis and other peoples living on the eastern plateau of Iran, which was also the basis of the work of the narrate of Shahnameh, But we did not find the source of such a narrate, As well as references to Rostam in the Balochi Mohammad Hanafah's story, As well as structural followings and elements of the story of Rostam and Sohrab Shahnameh in the Baluchi story, Certainly, we can see Rostam and Sohrab as the pattern of Wright Mohammad Hanafah's story. Considering that the exact source of Ferdowsi's narration in the story of Rostam and Sohrab is not clear, it is also possible to suggest that perhaps the story of Mohammad Hanifah in Baluchi literature is a revived narrative of the core of the ancient story that in Persian literature as the story of Rostam and Sohrab Has come to us. This story is based on the specific geographical and historical conditions of Baloch life. It can be considered as a kind of reconstruction of ancient Iranian narratives in a new style that is suitable for the Baluchi Muslim era and their particular Muslim type. In any case, the references contained in the story of Mohammad Hanafah suggest the impact of this story on Rostam and Sohrab Shahnameh or its re-creation. The story of Mohammad Hanafah did not include mythological patterns from Rostam and Sohrab of Shahnameh, but in parts we also can see the influence of the story of Solomon and Belgias.

Key words: Ferdowsi's Shahnameh, Rostam and Sohrab, Mohammad Hanifah, Balochi literature, comparison

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال ۱۱، شماره ۲۰، بهار و تابستان ۱۳۹۸
**بررسی تأثیر پذیری منظومه بلوچی «محمد حنیفه»
از داستان رستم و سهراب شاهنامه
(علمی - پژوهشی)**

محمد اکبر سپاهی^۱

چکیده

داستان رستم و سهراب، در میان داستان‌های پهلوانی شاهنامه فردوسی جایگاه والایی دارد. اگرچه هسته اولیه و ریشه داستان رستم و سهراب شاهنامه هنوز بر ما معلوم نیست، نمونه‌های مشابه و قابل تطبیق بسیاری از آن در ادبیات جهان وجود دارد. در ادبیات اقوام ایرانی نیز داستان‌هایی مشابه ماجرای رستم و سهراب دیده می‌شود. این داستان به صورت تغییر شکل یافته‌ای در منظومه‌های داستانی ادبیات بلوچی با نام «محمد حنیفه» حضور دارد. در داستان منظوم «محمد حنیفه» نیز ماجرای نبرد ناخواسته پدر و پسر که همدیگر را نمی‌شناسند و ماجراهای فرعی دیگری مشابه ماجرای رستم و سهراب، رخ می‌دهد. در پایان این داستان نیز پسر شکست می‌خورد. تفاوت عمده این داستان با رستم و سهراب، پایان خوش آن است که از پدر یا پسر، کسی به دست دیگری کشته نمی‌شود. براساس شواهد چندی که در داستان محمد حنیفه وجود دارد، می‌توانیم به یقین بگوییم که منشأ این روایت، همان داستان رستم و سهراب است. این داستان با شکل کنونی آن، بازمانده دوره رونق ادبیات دینی بلوچی است.

واژه‌های کلیدی: شاهنامه فردوسی، رستم و سهراب، محمد حنیفه، ادبیات بلوچی، مقایسه.

^۱. استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران. Sepahi.ma@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۳/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۴/۷

۱- مقدمه

دو تن از قهرمانان اصلی داستان‌ها و اسطوره‌های دینی در ادبیات بلوچی، حضرت علی (ع) و پسر ایشان محمد اکبر یا محمد حنیفه هستند. دیگر قهرمان دینی ادبیات بلوچی، حمزه، عموی پیامبر (ص)، است. اعمال قهرمانی منسوب به این شخصیت‌های تاریخی اسلامی را در ادبیات بلوچی اغلب می‌توان بازسازی اساطیر کهن و محلی این قوم یا اساطیر ایرانی دانست که با توجه به تغییرات شرایط روزگاران، به تدریج با نام و شخصیت این قهرمانان دینی اسلامی آمیخته و مشهور شده‌اند. شهرت فراگیر و وجهه موثق مذهبی این شخصیت‌های تاریخی را می‌توان یکی از دلایل ماندگاری این داستان‌ها و اسطوره‌های باستانی در میان بلوچ‌ها دانست. توصیف چهره علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام را در حماسه‌های دینی ادبیات فارسی نیز فراوان دیده‌ایم. کتاب‌هایی چون خاوران‌نامه ابن حسام خوسفی، حمله حیدری باذل، حمله حیدری راجی کرمانی و نیز جنگ‌نامه آتشی، از جمله آثاری هستند که در وصف پهلوانی‌های حضرت علی (ع) سروده شده‌اند. در برخی از این کتاب‌ها از جنگ‌های ایشان با جنیان و نیز جنگ‌های فرزندش محمد نیز سخن رفته است. (صفا، ۱۳۸۹: ۳۹۰) در ادبیات بلوچی نیز از جنگ‌های ایشان با اهریمنان و جنیان سخن گفته شده است. پسر ایشان، محمد حنیفه (حنیفه)، نیز در ادبیات و حماسه‌های دینی بلوچی حضور چشمگیری داشته است. این نوشته به یکی از منظومه‌های داستانی بلوچی درباره این پدر و پسر می‌پردازد که شباهت بسیاری با روایت رستم و سهراب در شاهنامه فردوسی دارد. از کلیدی‌ترین نقاط مشترک داستان «رستم و سهراب» و «محمد حنیفه» با هم و با داستان‌های دیگری در ادبیات جهان، موضوع نبرد پدر و پسر است. «نبرد پدر و پسر به ریخت‌های گونه‌گون در روایات حماسی و افسانه‌های اقوام جهان آمده است.» (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۶۱) در اینجا دو روایت ایرانی از نبرد پدر و پسر را می‌بینیم که یکی از این داستان‌ها در اثر سترگ ادبیات فارسی، شاهنامه فردوسی قرار دارد و دیگری در ادبیات محلی جنوب شرق ایران، به بلوچی رایج است. عظمت کار و قدرت بیان فردوسی و نفوذ عالمگیر شاهنامه، باعث شهرت گسترده داستان نبرد

رستم و سهراب شده است اما نمونه بلوچی این داستان چنان بختی نداشته است. داستان بلوچی «محمد حنیفه» اگرچه صبغه‌ای دینی و اسلامی دارد، براساس قراین زیادی که در شکل موجود این متن وجود دارد، به نظر می‌رسد که بازسازی دوره اسلامی داستان رستم و سهراب و شاید نشانه‌ای است بر وجود هسته روایتی مشابه آن در میان ایرانیان دوران باستان که به دوره اسلامی رسیده و در این دو داستان تبلور یافته است.

۱-۱- پیشینه تحقیق

داستان رستم و سهراب از جنبه‌های مختلفی مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته است و از جمله مقایسه تطبیقی آن با داستان‌هایی که در موضوع نبرد پدر و پسر در روایات مختلف ادبیات جهان وجود دارد. از آن میان می‌توان به مقاله مبسوط جلال خالقی مطلق (۱۳۸۸) با عنوان «یکی داستان است پر آب چشم» اشاره کرد که داستان رستم و سهراب شاهنامه را با سه داستان مشابه آن در ادبیات آلمانی، ایرلندی و روسی مقایسه کرده است. صدیقی (۱۳۹۱) نیز این موضوع را با مقایسه‌ای در درون داستان‌های شاهنامه بررسی کرده و با تحلیل روان‌شناختی فرویدی، این مسئله را تحلیل کرده است. همچنین، عاتکه رسمی و سکینه رسمی (۱۳۹۵) با عنوان «مقایسه نبرد پدر و پسر در داستان‌های «رستم و سهراب» و «کوراوغلو و کرداوغلو» نیز چنین کاری را در فضای ادبیات ترکی انجام داده‌اند. علاوه بر اینها می‌توان گفت که همه بررسی و شرح و تحلیل‌هایی که از داستان‌های شاهنامه فردوسی انجام شده است، داستان رستم و سهراب را با دیدگاه‌های خاص نویسندگان آنها تحلیل کرده‌اند. از آن جمله، کزازی این اسطوره را بازتابی از اسطوره آفرینش دانسته است و آن را از این دیدگاه تحلیل کرده است (کزازی، ۱۳۶۸: ۴۶۶) یا «هیلمن» (۱۳۶۹) آن را از منظر بررسی جامعه‌شناسانه روزگار خودش و مباحث انقلابی و مبارزه با پدرسالاری می‌بیند. خلاصه آنکه اقبال بلند و اهمیت جهانی شاهنامه، این داستان را در میان برجسته‌ترین حماسه‌ها و تراژدی‌های ادبیات جهان نشانده است.

گویا داستان محمدحنیفه، نخستین بار در سال ۲۰۰۰ میلادی در کتابی به نام «میراث» از محققى به نام «فقیر شاد» در کراچی پاکستان چاپ و منتشر شده است. منبع روایات این کتاب، صدای ضبط شده نقّالان سنتی بلوچستان، موسوم به پهلوانان بوده است. همان گونه که در ادامه خواهیم دید، این داستان را می توان روایتی تغییر شکل یافته از داستان رستم و سهراب شاهنامه دانست که تاکنون در مجامع پژوهشی ایران و جهان، هیچ گونه معرفی و پژوهش مستقلی درباره آن و ارتباطش با داستان رستم و سهراب انجام نشده است.

با اینکه منظومه داستانی «محمدحنیفه» در ادبیات بلوچی شهرت زیادی دارد، همانند بسیاری دیگر از آثار ادبی این قوم تا روزگار اخیر به صورت شفاهی روایت می شده است و به همین دلیل، امکان تحقیق و پژوهش چندانی نیافته است و چه بسا اگر در سالهای اخیر آن را مکتوب نمی کردند، چون بسیاری از منظومه های داستانی دیگر در ادبیات شفاهی بلوچی فراموش می شد. این داستان عیناً از روی روایات شفاهی در دسترس، نوشته شده است.

اگرچه زبان فارسی و ادبیات غنی و پر بار آن، یکی از مهم ترین رشته های پیوند فرهنگی اقوام ایرانی با همدیگر و نیز با برخی دیگر از ملت های هم کیش و همسایه بوده است، درباره میزان چگونگی ارتباط ادبیات اقوام ایرانی با ادبیات فارسی، هنوز پژوهش ها و اطلاعات ما بسیار اندک هستند. با بررسی تطبیقی ادبیات اقوام ایرانی با آثار ادبیات ملی ایران در قالب زبان و ادبیات فارسی، می توان میزان تأثیر و تأثر مضامین ادبی اقوام ایرانی و ادبیات فارسی را سنجید و انواع تحولات فکری و محتوایی آنها را دنبال کرد.

۲- رستم و سهراب شاهنامه و محمدحنیفه بلوچی

۲-۱- رستم و سهراب و نبرد پدر و پسر

رزم رستم و سهراب در شاهنامه فردوسی، یکی از مشهورترین داستان های این نامه باستانی است که البته برخی آن را معروف ترین آنها دانسته اند (هیلمن، ۴۹ : ۱۳۶۹) اما «برخلاف بسیاری از روایات شاهنامه، اتفاقاً و تصادفاً از روایت رستم و سهراب در هیچ یک از مآخذ موجود پیش از

فردوسی به زبان فارسی و عربی و پهلوی نامی برده نشده است و از این رو، برای ما به یقین روشن نیست که فردوسی روایت رستم و سهراب را از چه مأخذی گرفته است.» (خالقی مطلق، ۱۳۹۹: ۱۷۶) برخی نیز مدعی شده اند که داستان رستم و سهراب به کلی زائیده تخیل فردوسی و سلوک فکری او بوده است. (رحمانیان حقیقی، ۱۳۷۳: ۴۸) در آغاز این داستان، فردوسی به صورتی سخن می گوید که گویی داستان را دهقانی نقل می کند که او نیز این سخن را از موبد یا موبدانی شنیده یا خوانده است. این دهقان راوی، ممکن است یکی از داستان گویانی باشد که «بسی رزم رستم» را به یاد داشته اند و آنها را از سینه باز می گفته اند و شاید فردوسی آنها را از زبان خود آنان شنیده و بر شاهنامه بومنصوری که بنیادی ترین آبخشور او در سرودن شاهنامه بوده است، برافزوده است.» (کزآزی، ۱۳۸۴: ۵۵۷) پیدانشدن منبع مطمئنی از روزگار باستان یا پیش از زمان فردوسی که اشاره ای به داستان رستم و سهراب داشته باشد، این حدس را تقویت می کند که هیچ بعید نیست، هسته اولیه داستان مردی که در سرزمینی دیگر با زنی ازدواج می کند و بنا به دلایلی همسرش را ترک می کند و از او صاحب پسری می شود و پسر در همان سرزمین دور از پدر، می بالد و در جستجوی پدر، به سرزمین پدری وارد می شود و سرنوشت، او را به جنگ با پدر دچار می کند، پیش از داستان رستم و سهراب، در ادبیات اقوام شرق یا جنوب شرقی فلات ایران وجود داشته و بعدها با شاهکار فردوسی، جاودانه شده باشد. همان گونه که برخی نیز این نظر را به صورت احتمال مطرح می کنند که ممکن است داستان رستم و سهراب از داستان های جنوب شرقی برداشته شده و با تغییر و تبدیل هایی، وارد حماسه ملی شده باشد. (حمیدیان، ۱۳۸۳: ۲۸۴) چه بسا این داستان ریشه سکایی داشته و در میان اقوام شرقی ایرانی رواج یافته است و نیز به سبب همجواری بلوچ ها با بازماندگان سکاها در سیستان و مکران، این روایت در میان بلوچ ها نیز رایج بوده و بعدها به شکل یک داستان دینی در آمده باشد و همچنین، با سیل مهاجرت سکاها به مناطق غربی و اروپا، بن مایه داستان از طریق آنها به ادبیات ملل اروپایی راه یافته باشد. به هر حال، چه حدس بزنیم که این داستان ریشه سکایی داشته است و چه ریشه آن را در فرهنگ اقوام کهن تر شرق و جنوب

شرقی فلات ایران بدانیم، سخته‌ترین و استوارترین شکل روایت آن، همان است که از فردوسی به جا مانده است و همچنین، با توجه به قراین چندی که در داستان محمدحنیفه دیده می‌شود، این داستان را می‌توان بازسازی داستان رستم و سهراب شاهنامه در قالب و پوششی دینی دانست. علاوه بر اینها، به نظر حمیدیان (همان: ۲۸۳) ممکن است هسته داستان فرود و ماجرای کشته شدن غمبار او که ناشناخته به دست ایرانیانی که برای خون‌خواهی پدرش به توران رفته بودند، رخ داد، باعث ساخته شدن داستان رستم و سهراب یا بازسازی آن از میان روایت‌های جنوب شرقی شده است، اگرچه هر دو داستان در خود شاهنامه روایت شده‌اند.

«به نظر فروید، مجموعه داستان‌هایی که در بردارنده کین پدر و پسر نسبت به یکدیگر است، الهام گرفته از داستان اساطیری ادیب است.» (زمردی، ۱۳۸۲: ۵۰۷) به همین دلیل هم بسیاری رزم رستم و سهراب را از این دیدگاه تحلیل کرده‌اند اما داستان رستم و سهراب با آنچه در سرنوشت ادیب رخ داده بود و جنایتی که او نادانسته مرتکب شده و پدرش، «لایوس» را کشته و مادرش ملکه «یوکاستا» را به زنی گرفته بود (سوفوکلس، ۱۳۸۶: ۶۵)، می‌توان از پیامدهای عقده و کینه از عملی دانست که پدر و مادرش بعد از تولد او مرتکب شدند و برای جلوگیری از این حادثه که آپولون (خدای یونانی) برای آنان پیشگویی کرده بود، او را به شبانی سپردند تا در کوهستان رها کند. (همان: ۴) در حالی که این حادثه یا عقده و کینه پیشینی اساساً نه در میان رستم و سهراب وجود دارد و نه شبیه آن در داستان محمدحنیفه دیده می‌شود. علاوه بر این، در داستان یونانی، به نوعی کینه خدایان باعث این حوادث تلخ می‌شود و انسان‌هایی هم که درگیر آن ماجراها هستند، از حوادث آینده و پیشامدهای ناگوار آگاه‌اند و بنابراین، تحلیل داستان رستم و سهراب یا داستان محمدحنیفه براساس آن ماجرا و آن نظریه روان‌شناسی نمی‌تواند آن گونه دقیق باشد که تصور می‌شود و بهتر است این داستان‌ها در زمینه و مجموعه فرهنگی خودشان بررسی و تحلیل شوند.

۲-۲- منظومه داستانی محمدحنیفه

این منظومه از میان مشهورترین منظومه‌های داستانی دینی بلوچی نقل شده است. داستان محمد حنیفه در کتاب «میراث» (شاد، ۲۰۰۰: ۷۴۸-۷۶۰)، ۲۶۸ بند است. هر بند در شعرهای بلند پهلوانی بلوچی، معادل یک مصراع مستقل است. منظومه داستانی محمد حنیفه، بخشی از تعداد زیادی از منظومه‌های داستانی دینی است که در آنها، به شرح پهلوانی‌های حضرت علی (ع) و پسرش، محمد حنیفه (حنفیه) و نبردهای آنان با کافران پرداخته شده است. در کنار این شرح پهلوانی‌ها، داستان‌هایی از حوادث عشقی هم آمده است. دقیقاً نمی‌دانیم که این روایت‌های داستانی از زندگی محمد حنیفه، کی در ادبیات بلوچی ساخته شده و از چه زمانی آن را به صورت شعر روایت کرده‌اند اما روایت‌های مشهوری که امروز در دست داریم، قطعاً در دوره دوم تاریخ ادبیات بلوچی ساخته شده‌اند. این دوره در ادبیات بلوچی را دوره ملاحا یا دوره ادبیات دینی می‌نامند. (سپاهی، ۱۳۷۸: ۲۴۶)

داستان‌های محمد حنیفه، چند منظومه اصلی هستند که هر کدام به بخش‌های کوچک‌تری تقسیم می‌شوند. داستانی که در اینجا آورده‌ایم، چند بخش دارد که از قبل از تولد محمد حنیفه شروع می‌شود و با رسیدن او به مدینه خاتمه می‌یابد. درباره ادامه زندگی او نیز منظومه‌های داستانی دیگری وجود دارد که روایت‌هایی خاص درباره زندگی این شخصیت محبوب ادبیات بلوچی و شرح پهلوانی‌های او در سرزمین‌های دیگر و داستان‌های ازدواج و ماجراهای دیگر زندگی او را از دریچه روایت‌های داستانی بلوچی می‌توان دید. آغاز داستان «محمد حنیفه» از رسیدن خبر وجود زنی پهلوان که در سرزمینی از سرزمین‌های کافران حکمران است به مجلس پیامبر (ص)، شروع می‌شود و به اعلام آمادگی علی (ع)، به عنوان برجسته‌ترین پهلوان آن مجلس، برای رفتن به آن سرزمین ختم می‌شود. بخش بعد نیز از رفتن علی (ع) به آن سرزمین و نبردش با آن بانو و پیروزی او سخن می‌گوید و در بخش بعد، از تولد محمد و رشد شگفت‌انگیز و پهلوانی‌ها و نهایتاً از مواجهه و نبرد او با پدرش سخن گفته شده است.

۲-۳- خلاصه‌ای از داستان محمد حنیفه

روزی پیامبر (ص) و یارانش نشسته بودند. پیری ناشناس به مجلس آنان وارد شد و در کنار «صفدر» نشست و با صدای بلند شروع به سخن کرد: کشوری از آن پریان وجود دارد که همگی کافر هستند. در آن سرزمین، بانویی زیبارو و زورمند حکمرانی می‌کند. پهلوانانی چون «رستم»، از سرزمین‌های دیگر برای نبرد با او آمده‌اند و همگی شکست خورده و به بند کشیده شده‌اند. شاه (پیامبر) و وزیران (اصحاب) از آن سخنان متعجب شدند. پیامبر رو به علی (ع) کرد و گفت: یارانت را بردار و آن سرزمین و آن ماهرویان را بین... علی با یارانش حرکت کرد... یارانش را در بیرون حصار آن شهر نشانند و به تنهایی از دیوار قلعه بالا رفت و طبل جنگی را به صدا درآورد. بانو (حنیفه) از خواب برخاست و بر فراز دیوار قصر، جوانی باشکوه و شایسته دید و در همان نگاه نخست، مهر او به دلش افتاد. از او پرسید: نامت چیست و وطنت کدام است؟ علی (ع) جواب داد: نامم عبدالله است و از گِل آفریده شده‌ام و از نژاد آدمیانم. حنیفه جواب داد: برگرد و فردا بیا تا با هم نبرد کنیم. علی (ع) شب را با یارانش گذراند و در نیمه‌های شب، دست به دعا برداشت و از خداوند خواست که به واسطه دوستی خیرالبشر (پیامبر)، پیروزی نصیبش کند. از فردا، آن دو به جنگ پرداختند اما تا هفت شبان‌روز، هیچکدام بر دیگری غلبه نیافت تا بالاخره علی (ع) او را شکست داد و براساس شرطی که گذاشته شده بود، او را به عقد نکاحش درآورد. آنان هفت روز در کنار هم ماندند. پس از آن، علی را آرزوی وطن پیش آمد و بانو را وداع گفت...

چون نُه ماه از این ماجرا گذشت، حنیفه، صاحب فرزندی زیبا و قوی‌بنیه شد که نام او را «محمد» گذاشتند. محمد از هم‌سالان برتر بود. در دوازده‌سالگی، به اوج پهلوانی و رشادت رسید. او با پسران کفار کشتی می‌گرفت و آنان را شکست می‌داد. روزی، هم‌سالانش بر او طعنه زدند که نام پدر و نسبش معلوم نیست، درحالی که ممکن نیست کسی بدون پدر متولد شود. محمد با ناراحتی از مادر جوایای دانستن حقیقت شد. مادرش جواب داد: تو پسر علی، شیر خدا هستی. پدرت در مدینه ساکن است. او بزرگ‌ترین پهلوان جهان است. پس محمد حنیفه سوگند خورد که برای یافتن پدرش به سوی مدینه حرکت می‌کند. محمد حنیفه، خنجر بر کمر بست و با

نشانی‌های پدر، به سوی مدینه حرکت کرد. محمد حنیفه پس از مدتی به شهر خیبر نزدیک شد. خبر به حاکم خیبر رسید. او و لشکریانش به پیشواز محمد حنیفه رفت و چون بنده‌ای در مقابلش به خدمت ایستاد و از حق پدرش، حضرت علی (ع)، بر گردن خود و خیبریان و ماجرای اسلام-آوردن خیبریان با کوشش‌های علی (ع) گفت. حاکم خیبر، به احترام شاهزاده (محمد حنیفه)، پهلوانان و بزرگان را با او به میهمانی نشاند تا با سخن گفتن و کشتی گرفتن سرگرمش کنند. محمد حنیفه در میان آنان از نظر زور و توان، چون «رستم»، ممتاز بود و به زیبایی، چون «یوسف»، از همگان برتر می‌نمود. پس از یک «هفته» میهمانی، محمد حنیفه، خیبر و مردمانش را بدرود گفت و بر کشتی سوار شد تا به سفرش ادامه دهد. پس از مدتی، در بندری دیگر پیاده شد و در خشکی و بیابان به سفرش ادامه داد. ناگهان در میان راه، به باغی رسید که گاژران پست‌نژاد، در کنار جوی آبِ باغ، لباس‌هایشان را می‌شستند. او از آن دون‌پایگان، آب خواست اما آنان به او آب ندادند و با بدزبانی به سویش آمدند. شاهزاده (محمد حنیفه)، خشمگین شد و آنان را گوشمال داد. آن شغالان پست، پا به فرار گذاشتند و خبر به پیامبر (ص) رسید که جوانی پهلوان و بی‌همال آمده‌است و برخی را پایمال کرده. فوراً «حیدر» به آنجا رفت و از «شاهزاده» نام و نشانش را پرسید. پسر از دادن نام و نشان، خودداری کرد و گفت از نژاد آدمیانم و از سرزمینی دور آمده‌ام.

از آن سوی، از طرف خداوند خطاب به پیامبر (ص) وحی آمد و او را از ماجرا آگاه ساخت و حکم شد که برود و حادثه‌ای را به نظاره بشیند. شاه دین (پیامبر) و یاران به آنجا شتافتند. زمانی که به آن مکان رسیدند، محمد حنیفه می‌گفت: هر کس در مقابلم بایستد، پشتش را محکم بر زمین خواهم مالید. بی‌درنگ، حیدر پیش آمد اما فروتنی در آمدنش هویدا بود. آن دو با هم درگیر شدند. از نبرد آنان، درختان اطراف شکستند و کوهساران به لرزه درآمدند. جنگ آنان هفت روز طول کشید ولی کسی پیروز نشد. پس از هفت روز، به ناگاه، محمد حنیفه بر زمین افتاد. «حیدر» با خشم گفت: حقیقت حالت را بگو و گر نه، اکنون تو را خواهم کشت. آن شیر نر جواب داد:

نقش‌های روی خنجرم را بین! شهر و مسکن من دور است. من در کشور «بی‌بی حنیفه» زندگی می‌کنم. پدرم، شاه دُلُّل سوار، حیدر کَرَّار است که اگر خبردار شود، تو را به بند خواهد کشید و دودمانت را به خاک سیاه خواهد نشانید. حیدر با لبخند پاسخ داد: تو فرزند گرانمایه من هستی. پس همگان خوشنود شدند. خدایا...! [داستان در اینجا تمام می‌شود و شاعر برای بخشش گناهاش، دعا می‌کند.]

۲-۴- عناصر محیط بلوچی در داستان

به نظر می‌رسد که داستان محمد حنیفه و اغلب داستان‌های مربوط به این پدر و پسر، در ادبیات بلوچی، نشانه‌هایی از غلبه فرهنگ شیعی در میان بلوچ‌ها دارند. اگرچه امروزه بیشتر بلوچ‌ها سنی حنفی هستند، تا همین روزگاران اخیر، برخی از آداب خاص محلی در میان آنان رواج داشته‌است که نشانگر گرایش‌های شیعی یا غلبه این فرهنگ در میان همه بلوچ‌ها است؛ از آن جمله می‌توان مراسم بلوچی «حسن و حسینی» در محرم را نام برد. البته امروزه نیز اقلیت بزرگی از بلوچ‌های مکران که گویا روزگاری اکثریت آنان بوده‌اند، پیرو یکی از شاخه‌های محلی مذاهب باطنی و اسماعیلی هستند که فرقه «زگری» یا «ذکری» نامیده می‌شود. (سرافرازی، ۱۳۹۰: ۵۴) از دوره پهلوی اول، بیشتر پیروان این فرقه از ایران کوچ کرده‌اند (همان: ۶۰) و امروزه، غالباً در منطقه «کیچ» و «تربت» پاکستان (در نزدیکی مرز ایران) ساکن‌اند.

در داستان محمد حنیفه می‌بینیم که نقش راویان و عوامل محیطی در شکل‌گیری روایتی که خاص محیط جغرافیایی و فرهنگی رواج آن است، بسیار پررنگ نمودار می‌شود. نوع برخورد محمد حنیفه با گازران و الفاظی که شاعر درباره آنان به کار می‌برد و از پستی طبقه اجتماعی آنان سخن می‌گوید، یادآور ویژگی زندگی و اخلاق برخوردارهای طبقاتی مردم بلوچ در زمان‌های گذشته است که هنوز هم رگه‌هایی از آن در محیط زندگی این قوم، پررنگ هستند. محمد حنیفه، بعد از میهمانی خیبر، سوار بر کشتی می‌شود تا به مدینه برود! از چنین سخنی، آشکارا می‌توان دانست که نه شاعر حداقل شناختی از موقعیت خیبر و مدینه داشته‌است و نه راویان آن و نه مردم

محیطی که این داستان را به شوق گوش فرامی‌داده‌اند؛ به علاوه، به نظر می‌رسد که بعید نیست که با توجه به گویش روایت، گوینده داستان، ساکن منطقه‌ای در نزدیکی سواحل مکران بوده باشد که ذهنش به مسافرت با کشتی عادت بیشتری داشته‌است و حتی ممکن است که مسافرت مردم آن سرزمین از طریق دریا به سوی سرزمین‌های عربی و برای حج، ذهن شاعر یا راویان را به سمتی برده‌باشد که وسیله هر مسافرتی به سوی مدینه را کشتی تصور کنند، اگرچه آن سفر از خبیر به مدینه باشد. شهرهای مستقل با حالت ملوک الطوائفی در داستان نیز یادآور وضعیت قدیم شهرهای بلوچستان و به‌خصوص منطقه مکران است.

۲-۵- مقایسه تطبیقی دو روایت فارسی و بلوچی

در مقایسه این دو داستان شباهت‌های برجسته آنها را به گونه زیر می‌توانیم بیابیم:

۱. در هر دو داستان، پدری وجود دارد که در سرزمین خود قهرمانی بی‌همتا است و برای کاری به سرزمینی دیگر مسافرت می‌کند؛ یعنی، در ابتدا قصدی برای همسرگزینی در سرزمین بیگانه وجود نداشته‌است.
۲. در هر دو داستان، زنی که به همسری پهلوان درمی‌آید، موقعیتی بی‌نظیر دارد. در روایت شاهنامه، تهمینه «یکی دخت شاه سمنگان» است و در روایت بلوچی، زن پهلوانی یگانه و ملکه کشور میزبان است.
۳. دعا برای پیروزی در نبرد: دعای علی (ع) در شبی که فردایش قرار است با حنیفه نبرد کند، یادآور دعای رستم در شب قبل از به‌خاک‌افکندن سهراب است.
۴. ترک زن پس از مدتی کوتاه و سفارش پهلوان به همسرش درباره فرزندى که قرار است، متولد شود، تولد پسر و برتری آشکار او از هم‌سالانش.
۵. در هر دو داستان، مخفی ماندن نام پدر از پسر و طعنه هم‌سالان درباره نسب او و پرس‌وجوی نام و نشان پدر از مادر رخ می‌دهد. پسر از طریق مادر مطلع می‌شود که پدرش، پهلوان بی‌همتای

روزگار است. پسر از داشتن چنان پدری شادمان می‌شود و قصد رفتن به سرزمین پدری را می‌کند.

۶. مادر شی‌ای را به‌عنوان نشان و یادگاری از پدر به پسر می‌دهد. این نشانی تنها زمانی برای پدر آشکار می‌شود که نبرد یا نبردهایی صورت گرفته‌است و در نهایت، پسر شکست خورده‌است.

۷. هنگامی که خبر نزدیک شدن محمد حنیفه به شهر خیبر به حاکم آنجا می‌رسد، او با خدم و حشم به پیشواز محمد حنیفه می‌رود و اظهار بندگی می‌کند؛ این رفتار حاکم خیبر تا حدودی شبیه رفتار حاکم سمنگان است در هنگامی که خبر نزدیک شدن رستم به شهرش را می‌شنود، اگرچه او در سرزمین دشمن نیست.

۷. در هر دو داستان، پیش از درگیری نهایی (نبرد پدر و پسر)، پسران با مردمانی از سرزمین پدران نیز درگیر شده‌اند.

۲-۶- تفاوت‌ها

۱. در داستان شاهنامه، پهلوان نه برای انجام مأموریت بلکه برای شکار و تفریح به سرزمین دیگری می‌رود که منجر به ازدواجش با زنی می‌شود اما در داستان بلوچی، پهلوان برای انجام مأموریتی به آن سرزمین می‌رود.

۲. جایگاه زن داستان: ته‌مین، دختری پادشاه میزبان است اما حنیفه، خود پادشاه است؛ علاوه بر این، در آغاز روایت بلوچی گفته می‌شود که او پادشاه کشور پریان است اما جز همان اشاره اولیه، هیچ نشانه دیگری از پری بودن مردمان این سرزمین یا ادعای غیربشری دیگری جز توانایی‌های فوق‌العاده و پهلوانی بی‌بی حنیفه، چیز دیگری در داستان نمی‌بینیم. همچنین، در داستان از ذکر زیبایی‌های او نیز به گونه‌ای بسیار گذرا یاد می‌شود که البته شاید راویان داستان به سبب موقعیت مذهبی شوهر آینده او و شرم مذهبی، به سرعت از آن گذشته‌اند یا شاید اشاراتی به این موضوع، در طول تاریخ حذف شده‌باشد. اینکه مادر محمد حنیفه (حنیه) ملکه کشور است که مردمانش کافرند و نیز اینکه کشورش از سوی حجاز (مدینه) در سمت جنوب و یمن قرار گرفته‌است

(شاد، ۷۵۰: ۲۰۰۰)، یادآور داستان ملکه سبا در داستان‌ها و روایات مربوط به سلیمان نبی (ع) است. در اینجا نیز همانند داستان سلیمان و ملکه سبا، کسی در محفل پیامبر، از وجود سرزمینی از کافران خبر می‌آورد که زنی بر آنجا حکمرانی دارد.

۳. در داستان شاهنامه، برخورد نخستین پهلوان (رستم) با همسر آینده‌اش، در خفا رخ می‌دهد و از همان آغاز، در محیطی حماسی شکلی عشقی به خود می‌گیرد اما در داستان بلوچی، این برخورد علنی است و زمینه عشقی ندارد؛ گرچه برخورد نخستین زن و مرد در داستان بلوچی، زمینه نخستین عشقی ندارد، همانند بسیاری از افسانه‌های جهان، زن برای یافتن شوهری مناسب و درخور شأن پادشاهی خود، شرط‌های سنگینی گذاشته‌است که فائق شدن بر آن شرط‌ها، تنها از قهرمان داستان برمی‌آید و پس از انجام آن شرط‌ها و نشان دادن دلآوری‌ها است که پهلوان می‌تواند به آن زن برسد. نمونه مشابه این برخورد را در شاهنامه و در داستان گشتاسب و ازدواجش با دختر قیصر روم می‌بینیم.

۴. رستم و تهمینه، تنها یک شب در کنار هم بودند اما در داستان بلوچی، علی (ع) هفت شبانه‌روز با حنیفه ماند. هیچ بعید نیست که زمینه دینی این داستان، باعث تغییر این یک شب به هفت شب و استفاده از عدد اسطوره‌ای هفت شده باشد. به علاوه، برخلاف داستان رستم و سهراب، در داستان محمد حنیفه، پهلوان پدر، گمشده‌ای چون رخش ندارد که با یافتن آن به هدفش برسد و ماندنش در آن سرزمین، چندان وجهی نداشته باشد و دیگر اینکه در داستان رستم و سهراب، سمنگان در توران و سرزمین دشمن قرار دارد ولی کشور بی‌بی حنیفه پس از شکست او، دیگر نبایستی سرزمین دشمن تلقی شود اما داستان، این بحث را مبهم رها کرده‌است.

۵. در داستان رستم و سهراب، هنگامی که رستم با تهمینه وداع می‌کند، در مورد انتخاب نامی برای فرزند احتمالی، سخنی نمی‌گوید اما در داستان محمد حنیفه، حضرت علی (ع) در هنگام وداع با بی‌بی حنیفه، نام محمد را برای فرزند آینده‌شان به او سفارش می‌کند.

۶. در داستان بلوچی، نام و یاد همسر نخست پهلوان، بی بی فاطمه زهرا (س)، پُررننگ و ارجمند است اما در داستان شاهنامه، خبری از نام و یاد همسر پیشین پهلوان نیست.

۷. برخلاف داستان شاهنامه که سهراب با لشکری مجهز به سوی ایران حرکت و بلکه حمله می کند، در داستان بلوچی، پسر پهلوان به تنهایی به سوی سرزمین پدری رهسپار می شود.

۸. در داستان رستم و سهراب، پدر برای شکست دادن پسر به عمد تقلب می کند اما در داستان محمدحنیفه، اگرچه نبرد طولانی می شود، هیچ یک از دو پهلوان برای شکست رقیب، به تقلب متوسل نمی شود.

۹. اگر پادشاهان دو سرزمین این دو داستان را مقایسه کنیم، در اولی افراسیاب است و کیکاووس و در دومی بی بی حنیفه است و پیامبر (ص). جالب آنکه در داستان محمدحنیفه، زمانی که پسر به سوی سرزمین پدری رهسپار می شود، برخلاف آغاز داستان، بی بی حنیفه نقش پادشاهی ندارد.

۱۰. پادشاه سرزمین پدری در داستان بلوچی، پیامبر است و طبعاً مهربان و خویشان دار ولی پادشاه سرزمین پدری در شاهنامه، کیکاووس خیره سر لجوج است.

۱۱. یکی از تفاوت های جدی این دو داستان را می توان در طول آنها دید. رستم و سهراب در بیش از هزار بیت روایت شده است اما داستان محمدحنیفه تا پایان نبرد با پدر، حدود ۲۷۰ مصراع (بند) است. طبیعتاً شاعر در بیان ظرایف و جزئیات، نمی توانسته آن قدر وارد جزئیات شود و دقت و ظرافت به کار ببرد که در شاهنامه می بینیم و نیز توصیفات اشخاص، مکان ها و میدان نبرد را با همان ظرافت فردوسی بیان کند.

۳- نتیجه گیری

اگرچه ممکن است روایت دیگری غیر از رستم و سهراب شاهنامه در میان بلوچ ها و دیگر اقوام ساکن در شرق فلات ایران وجود داشته که اساس کار حکیم طوس بوده باشد اما هنوز به هیچ منبعی که چنین روایتی را بیان کند، نرسیده ایم. همچنین، با توجه به شواهد چندی از اشاره به رستم که در روایت بلوچی دیده می شوند و نیز دنباله روی های ساختاری و عناصر داستان رستم و

سهراب شاهنامه در داستان بلوچی، به یقین می‌توانیم رستم و سهراب را الگوی کار روایت محمد حنیفه بدانیم. با توجه به اینکه منشأ دقیق روایت فردوسی در داستان رستم و سهراب مشخص نیست، این احتمال را هم می‌توان مطرح کرد که داستان محمد حنیفه در ادبیات بلوچی، روایتی بازسازی شده از هسته داستانی باستانی باشد که نمود آن در ادبیات فارسی به صورت داستان رستم و سهراب به ما رسیده است. این داستان بنا به شرایط خاص جغرافیایی و تاریخی زندگی بلوچ‌ها ساخته شده است و می‌توان آن را نوعی بازسازی روایت‌های باستانی ایرانی در قالبی جدید دانست که اقتضای دوران مسلمانی بلوچ‌ها و نوع خاص مسلمانی آنان بوده است اما هر چه هست، اشاراتی که در داستان محمد حنیفه وجود دارد، گویای تأثیرپذیری این داستان از رستم و سهراب شاهنامه یا بازآفرینی آن است.

داستان محمد حنیفه از جمله روایات و منابعی است که می‌توان از آن به‌عنوان شاهدی در بررسی‌های چگونگی تحوّل روایات ایرانی باستان در دوره اسلامی، استفاده کرد و نیز سیر این تحولات را در زبان‌های محلی و متناسب با تحولات دینی، در دوره‌های گوناگون و در مناطق مختلف سکونت اقوام ایرانی سنجید. داستان محمد حنیفه، الگوهای اساطیری را تنها از رستم و سهراب شاهنامه نگرفته است بلکه در بخشی از آن می‌توان ردّ پای تأثیر داستان سلیمان و بلقیس را هم پیدا کرد. گرچه بن‌مایه اصلی داستان محمد حنیفه همان داستان رستم و سهراب است، سرچشمه فرعی دیگری نیز در این داستان دیده می‌شود که به نظر می‌رسد برگرفته از داستان ملکه سبا در روایت‌های دینی مسلمانان و ادیان سامی دیگر باشد.

فهرست منابع

- حمیدیان، سعید. (۱۳۸۳). **درآمدی بر اندیشه و هنر فردوسی**. تهران: ناهید.
- خالقی مطلق، جلال. (۱۳۸۸). **گل رنج‌های کهن**. به کوشش علی دهباشی. تهران: ثالث.
- رحمانیان حقیقی، کریم. (۱۳۷۳). «سهراب و رستم، داستانی پر آب چشم». **گلچرخ**. سال سوم، شماره ۱۰، صص ۴۸-۵۱.
- زمردی، حمیرا. (۱۳۸۲). **نقد تطبیقی ادیان و اساطیر در شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی و منطق الطیر**. تهران: زوار.
- سپاهی، محمداکبر. (۱۳۸۷). «نگاهی به تاریخ ادبیات بلوچی». **مجموعه مقالات همایش گذری بر تاریخ بلوچستان**. زاهدان: معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان، صص ۲۴۱-۲۵۰.
- سرافرازی، عباس. (۱۳۹۰). «فرقه مذهبی ذکری‌ها در بلوچستان». **پژوهشنامه تاریخ اسلام**. سال اول، شماره سوم، صص ۴۹-۷۴.
- سوفو کلس. (۱۳۸۶). **سه نمایشنامه**. ترجمه محمد سعیدی. تهران: علمی و فرهنگی.
- شاد، فقیر. (۲۰۰۰). **میراث**. کراچی: بی‌نا.
- شعار، جعفر و انوری، حسن. (۱۳۷۲). **غم‌نامه رستم و سهراب**. تهران: قطره.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۸۹). **حماسه‌سرایی در ایران**. تهران: امیرکبیر.
- صدیقی، مصطفی. (۱۳۹۱). «سام/ سهراب و زال/ رستم: نبرد پدر و پسر». **بوستان ادب**. سال چهارم، شماره اول (پیاپی ۱۱)، صص ۱۲۳-۱۴۸.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۰). **شاهنامه**. تهران: ققنوس.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۶۸). **از گونه‌ای دیگر**. تهران: مرکز.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۸۴). **نامه باستان**: ویرایش و گزارش شاهنامه فردوسی، جلد دوم. تهران: سمت.
- هیلمن، مایکل. (۱۳۶۹). «پدرسالاری ایرانی و سهراب». **کلک**. شماره ۴، صص ۴۹-۵۵.